

РАДЗІННЫ РЫТУАЛ У БЕЛАРУСКАЙ ТРАДЫЦЫІ: СТРУКТУРА І МЭТЫ

На працягу жыцця чалавека некалькі разоў узнікае сітуацыя несуднаснасці паміж яго біялагічнымі характарыстыкамі і сацыяльным становішчам — паміж фактычнай наяўнасцю нованароджанага і адсутнасцю месца для яго ў сацыяльнай структуры, паміж біялагічнай здольнасцю да працягвання роду і адсутнасцю сацыяльнай, грамадскай санкцыі на гэта, паміж становішчам біялагічнай смерці чалавека і адсутнасцю ў яго статусу продка. У традыцыйным грамадстве змяненне сацыяльнага статусу было магчы-

51

ма толькі ў ходзе правядзення адпаведнага рытуалу. З пункту гледжання традыцыйнага мыслення набыццё новага сацыяльнага статусу, пераход з адной сацыяльнай групы ў іншую разглядаўся як паміранне чалавека ў старым выглядзе і нараджэнне яго ў іншым. На працягу правядзення рытуалу ажыццяўляецца паступовая дэсеміятызацыя індывіда, вяртанне яго да дакультурнага становішча і наступнае стварэнне новага сацыяльнага факта, новай сацыяльнай рэчаіснасці.

Структура рытуалаў пераходу вельмі падобная, розніца толькі ў накіраванасці пуці. Калі для галоўных герояў рытуалаў, *абрамляючых* жыццё чалавека (радзінны для нованароджанага і пахавальны), гэта пуць у адзін толькі бок, то для герояў «сярэдзінных» рытуалаў (радзінны для парадзіхі і вясельны) — гэта пуць туды і назад, на «той» свет і назад у свет людзей ужо ў новай якасці. Радзінны рытуал ускладняецца накладаннем дзвюх сюжэтных ліній, фактычным правядзеннем адначасова двух розных абрадаў — аднанакіраванага для нованароджанага і кругавага для парадзіхі.

На першым этапе традыцыйнага радзіннага рытуалу цяжарная жанчына паступова пазбаўляецца атрыбутаў жывога чалавека, набліжаючыся і рыхтуючыся да рытуальнай смерці, паколькі нараджэнне дзіцяці разглядалася як паход за ім на «той» свет. Напярэдадні родаў на паводзіны жанчыны накладваліся абмежаванні, якія сімвалізавалі яе аддзяленне ад сферы «свайго» і вяртанне да дакультурнага становішча: у значнай ступені абмяжоўвалася прастора, у рамках якой яна магла перамяшчацца, — жанчына «страчвала» здольнасць хадзіць; існаваў звычай развітацца з блізкімі перад родамі, як перад смерцю; роды па звычаі павінны былі праходзіць у маўчанні, маецца на ўвазе забарона менавіта на размовы — жанчына «не здольна» размаўляць, парадзісе расплятаюць косы, і на момант пачатку родаў яна прадстаўляецца адзеленай ад сферы «свайго» і знаходзіцца ў кантакце са сферай «чужога», са светам продкаў. Цяпер да пачатку працэсу паступовага аднаўлення дзейздольнасці парадзіхі ўсе значныя рытуальныя дзеянні адбываюцца пры дапамозе ці робяцца непасрэдна бабкай-павітухай — медыятарам, пасрэднікам паміж двума светамі. Яна кіруе працэсам з'яўлення дзіцяці на свет і ў той жа час з'яўляецца гарантам таго, што парадзіха, якая знаходзіцца ў вельмі небяспечным стане кантакту з «тым» светам, не трапіць туды канчаткова.

Са з'яўленнем на свет дзіцяці наступае другі этап і пачынае развівацца другая сюжэтная лінія рытуалу. Рытуальныя дзеянні на гэтым этапе накіраваны на паступовае вяртанне парадзіхі ў свет людзей і на стварэнне неабходных фізічных якасцей у дзіцяці, на яго «ачалавечванне». Нованароджаны да правядзення пэўнага набору абрадавых дзеянняў не лічыцца зусім чалаве-

52

кам. Першыя такія дзеянні праводзяцца бабкай-павітухай, і найперш гэта — абразанне і перавязванне пупавіны. У ходзе правядзення гэтага абраду праграмуецца развіццё інтэлекту, працаздольнасць і характар гаспадарчай дзейнасці чалавека. Пераразаюць і перавязваюць пупавіну дзяўчынцы на часальным грэбені, хлебнай лапаце, сярпе ці верацяне. Хлопчыку — на дубовай ці бярозавай лучыне, палене, на тапарышчы, каб быў добрым працаўніком; на малітвенніку, каб быў богабаязны, на кнізе, каб быў вучоны. Пупавіна не выкідвалася, а захоўвалася ў адпаведнасці з мясцовымі звычаямі. У Беларусі, калі дзіця ідзе ў школу, яму давалі развязаць пупавіну, каб «развязаць» свае здольнасці. Пасля перавязвання пупавіны бабка-павітуха робіць масаж дзіцяці, «правіць галоўку» — «стварае» правільныя рысы яго цела.

Наступным крокам у працэсе аддзялення дзіцяці ад сферы «чужога» з'яўляецца яго першае купанне. У першы раз дзіця магла купаць толькі павітуха. Ваду не гатавалі, лічылі, што інакш дзіця будзе злое і крыклівае. У Беларускім Палессі і Цэнтральнай Беларусі пра такое дзіця гавораць: «Ён у гарачай вадзе купаўся». У працэсе купання з дзіцяці змывалі сляды прыналежнасці да «таго» свету, прыналежнасці да

папярэдняга, дасацыяльнага стану. Гэтым тлумачацца і цвёрдыя правілы ў адносінах да месца, у якое выліваюць ваду пасля купання. Ва ўсходніх славян яе было прынята выліваць пад печ, пад вугал дома ці ў двары ў такім месцы, праз якое ніхто не мог пераступіць, напрыклад там, дзе сыходзяцца плятні, гэта значыць на перыферыі «свайей» прасторы, у месцах *сутыкнення* «свайго» і «чужога».

Адным з першых рытуалаў, якія вяртаюць парадзіху ў сферу «свайго», было наведванне ёй лазні, дзе павітуха павінна была яе папарыць. У лазні з нованароджанага і парадзіхі змывалі «чужасць». Аб накладанні язычакіх і хрысціянскіх звычаяў гаворыць той факт, што нярэдка туды прыходзіў святар для ачышчальнай малітвы.

Наступным крокам у працэсе вяртання парадзіхі ў сферу «свайго» было наведванне яе суседкамі і сваячкамі ў першыя некалькі дзён пасля родаў. Такія наведванні называліся ў беларусаў «адведкі», «вотпыты», «радзіны», «провідкі». У наведванні парадзіхі прымалі ўдзел толькі замужнія жанчыны без запрашэння з боку бацькоў нованароджанага. Дзіця на гэтым этапе яшчэ не лічылася зусім чалавекам. Наведвальніцы вельмі падрабязна цікавіліся ходам родаў, але практычна ніякай увагі не звярталі на нованароджанага; часта лічылася непрыстойным нават цікавіцца полам нованароджанага. Наведвальніцы абавязкова прыносілі з сабой якую-небудзь ежу — гэты абрад распаўсюджаны на тэрыторыі ўсёй Усходняй Еўропы, — ні ў якім разе нельга было ісці з пустымі рукамі, нават самая бедная жанчына несла з сабой кавалак хлеба з соллю. Наведвальніц абавязкова частавалі. Цікава адзначыць звы-

чай, які быў распаўсюджаны ў Магілёўскай губерні, калі ежу, якую прыносілі наведвальніцы, забаранялася есці мужу парадзіхі, яе маглі прабаваць толькі сама парадзіха, сёстры і браты нованароджанага. У гэтых звычаях прасочваюцца ўяўленні аб агульнай Доляі, якую неабходна пераразмяркоўваць пасля кожнага новага нараджэння ці смерці. Тут яшчэ не ідзе гаворка аб надзяленні Доляй нованароджанага. Верагодна, разам з уяўленнямі аб агульнай і індывідуальнай Доляі існавалі ўяўленні аб Доляі менавіта мужчынскай ці жаночай. Выкарыстанне пры наведванні парадзіхі хлеба і кашы, якія заўсёды асацыяваліся з Доляй, гаворыць аб тым, што матыў надзялення Доляй прысутнічае ў абрадзе наведвання парадзіхі. Тое ж, што ў наведванні прымалі ўдзел толькі жанчыны і што мужчыны (у дадзеным выпадку муж парадзіхі) не мелі права есці ежу, якую прыносілі парадзісе, пацвярджае думку аб *пераразмяркаванні жаночай Доляі* пасля родаў.

Тут пачынаецца трэці этап рытуалу, накіраваны на ўключэнне дзіцяці ў сям'яферу і надзяленне яго Доляй. Адным з найважнейшых крокаў у далучэнні дзіцяці да сферы культуры з'яўляецца *нарачэнне* яго імем. З атрыманнем імені чалавек уключаўся ў сям'яферу, становіўся знакавай адзінкай. Дзякуючы наяўнасці імені чалавек набываў код, з дапамогай якога мог быць пазнаны. Дзіця называлі імем продка, сваяка. Разам з імем дзіця набывала добрыя якасці продкаў, любоў да свайго роду. З дапамогай імені яно далучалася да сферы «свайго», аддаляючыся ад сферы «чужога». Абрад *імянарачэння* з'яўляецца адным з ключавых, паколькі імя — адно з важнейшых чалавечых атрыбутаў, які належыць толькі жывому, «свайму», у адрозненне ад безыменнага «таго» свету.

Хрышчэнне ў народным светаўспрыманні разглядалася як яшчэ адно, ужо «культурнае» нараджэнне. У гэты час актуалізуецца ўсе прыметы, якія можна прымяніць і да часу нараджэння. Выхад з дзіцяцем у «чужую» прастору і вяртанне з ім ужо ў новай якасці ўспрымалася як з'яўленне яго на свет. Хрысціяннае акунанне ў ваду несла тую ж семантычную нагрузку, што і язычакскае першае купанне. Таксама мелі значэнне час, месца, паводзіны дзіцяці. Таксама важным быў выбар месца, куды вылівалі ваду пасля хрышчэння.

На хрышчоное дзіця надзявалі крыж, апраналі кашулю і спавівалі поясам, гэта значыць дзіця з хрышчэннем набывала ўсе прыметы чалавека — яно мела імя, было хрышчоное, апранутае і апяразанае, гэта значыць канчаткова далучалася да сферы культуры, сферы чалавечага. У далейшых абрадах, звязаных з нараджэннем, на першы план выходзіць матыў надзялення дзіцяці Доляй.

Хрэсьбіны з'яўляюцца кульмінацыяй усіх радзінных урачыстасцей і нясуць асноўную сэнсавую нагрузку радзіннай абраднасці. Абрад хрэсьбін у

цэлым можна разглядаць як абрад пераразмяркавання Доляі ў калектыве пасля змянення яго колькаскай і структурнай кампаненты, гэта значыць пасля нараджэння новага члена абшчыны. Галоўнай стравай на хрэсьбінах з'яўлялася «бабіна каша». Пад кашай мелася на ўвазе нейкая сукупная, агульная Доля ўсяго калектыву. Пасля нараджэння / смерці новага члена ўзнікала неабходнасць яе пераразмяркавання. Абрадавае паяданне, падзел кашы паміж усімі членамі калектыву, сімвалізавала надзяленне іх Доляй у новых умовах існавання калектыву — павялічанай ці паменшанай колькасці яго членаў.

Паўсюдна хрэсьбінную кашу неслі дамоў у якасці гасцінца для дзяцей. Такім чынам і кожнае дзіця абшчыны атрымлівала сваю частку агульнай Доляі. Каша, хлеб, бліны, іншымі словамі, хлебныя вырабы — гэта кулінарны сімвал чалавека, яго жыцця, яго здароўя. Гэтыя стравы выкарыстоўваліся не толькі на

радзінах, а кожны раз, калі было патрэбна замацаваць нейкі перадзел, змяненне ўмоў жыцця абшчыны: падчас вяселля, пахавання, а таксама падчас падзелу сям'і ці выдзялення новага зямельнага надзелу.